ŽENSKA TOALETA PO STAREM

Vitrina meseca marca 2005 v Gorenjskem muzeju

»Umiti se po vseh delih telesa, kar je potrebno, to ni noben greh, ampak snaga!«

Koncept Vitrine meseca in prve postavitve

V novembru leta 2004 smo v Gorenjskem muzeju pričeli postavljati manjše razstave za čas približno enega meseca. Kot *Vitrine meseca* si jih naši obiskovalci lahko ogledajo v veži Mestne hiše v Kranju. Njihov namen je večstranski:

- vsebinsko povezati preteklost z danes, kar praktično pomeni multidisciplinaren pristop in timsko delo več kustosov,
- ob predmetih iz depojev, ki skoraj nikoli ne pridejo na razstave, opozoriti tudi na nematerialno dediščino (pisalo – pisava, skrinja – rezbarska spretnost ...),
- povabiti nove obiskovalce in vzpodbujati pozitiven čustven odnos do dediščine,
- iskanje novih sodelavcev, saj je Vitrina meseca skromna po obsegu, pripravljena za potovanje iz kraja v kraj in jo lahko postavimo kjerkoli – v muzejih in galerijah, knjižnicah, zasebnih zbirkah ...

Razstavljene predmete spremlja list z besedilom in povzetkom v angleščini. Liste bomo vlagali v posebej za to oblikovano mapo. Vitrina meseca se iz Kranja seli v knjižnico na Bled, nato v Radovljico in še kam.

Prva vitrina meseca je pokazala dragoceno, še neobjavljeno najdbo – železno rimsko pisalo *stilus*, ki sta ga poleti 2004 na Ajdni izkopala arheologa konzervator Milan Sagadin in kustosinja Verena V. Perko. Pri postavitvi je sodeloval ZVKD Kranj. Zaradi te najdbe vemo, da so prebivalci Ajdne tudi še po razpadu rimskega imperija ohranili pisavo in latinski jezik, dve temeljni sestavini klasične rimske omike. Razstavili smo tudi faksimile Prešernovih poezij in šolska pisala s konca 19. stoletja, ki so posredno spregovorila o skrbi za slovenski jezik.

Druga vitrina je bila zaznamovana z božično-novoletnimi prazniki, zato smo razstavili rezljano skrinjo z motivom Poklon treh kraljev. Skrinjo je v času pred drugo svetovno vojno izrezljal France Žvan, rezbar v Šenčurju. Skoraj petdeset let

je bila v depojih Gorenjskega muzeja, dokler je nismo posodili za spominsko razstavo v muzej v Šenčurju, ki jo je v oktobru 2004 ob štirideseti obletnici Žvanove smrti pripravila njegova hčerka Maruša z možem dr. Cenetom Avguštinom.

Sledila je Pravljica o Zlatorogu kot spremljevalna vitrina ob razstavi Alpski miti, ki jo je v galeriji Mestne hiše v Kranju postavil Triglavski narodni park kot skupni projekt petih parkov v Alpah. Razstavljeni so bili predmeti, ki so kazali na uporabo imena Zlatorog – posoda iz hotela Zlatorog v Bohinju, milo iz tovarne mila Zlatorog v Mariboru, izdelki partizanske tiskarne Zlatorog nad Uskovnico, domobranski časopis Zlatorog iz let 1944/45, steklenice in pločevinke za pivo Zlatorog. S kratkim spremnim besedilom smo opozorili na antične zgodovinske vire o najdbah zlata v Alpah v času, ko so Rimljani zasedli naše kraje.

Vitrina meseca marca povezuje žensko temo in kranjsko meščanstvo

V mesecu marcu smo pripravili žensko temo. V etnološki zbirki imamo nekaj kosov higienskih vložkov, ki so nam burili razstavljalsko domišljijo. Ker se v mestu Kranju zadnje mesece meščani v mestnem jedru intenzivno pogovarjajo z Mestno občino Kranj, smo se odločili simbolično jih podpreti. Zbrale smo se višje kustosinje arheologinja Verena Perko, zgodovinarka Marjana Žibert in podpisana etnologinja in ustvarile Vitrino meseca marca Ženska toaleta po starem.

Sledeč konceptu naše Vitrine smo si morale za arheološko obdobje predmete za žensko toaleto izposoditi na Ptuju, kajti na Gorenjskem tovrstnih najdb še ni. Izbor je pripravila kustosinja arheologinja ptujskega muzeja Mojca Vomer Gojkovič. V depoju smo našle emajliran bide, izdelek tovarne Westen Celje iz tridesetih let 20. stoletja, pridobljen v kranjskem mestnem jedru, pa umivalno mizo, porcelanasto skledo in vrč ter nekaj kosov starejšega meščanskega perila – spodnje hlače na prepih, bogato okrašeno spodnje krilo, svileno spalno srajco ter svilene spodnje hlačke, modrček in pas za nogavice. Špansko steno, toaletno mizico in s ploščatimi vbodi bogato izvezeno brisačo z monogramom smo si izposodile pri kranjski meščanki Darji Okorn. Sceno umivalnega in toaletnega kotička meščanske spalnice smo dopolnile z meščansko sliko, ogledalom, dvema stoloma in novo pisano preprogo.

S skupnimi močmi smo napisale spremno besedilo. Ženske teme nismo želele posvetiti izključno menstruaciji, pač pa le spomniti, da je današnjim ženskam v tem pogledu mnogo boljše kot našim prednicam. Predvsem nas je zanimal odnos do čiščenja in nege telesa, kot se je razvijal od rimskih časov, ko imamo oprijemljive najdbe tudi za to plat življenja. Slovenci imamo na to temo kar nekaj del in tudi prevodov, ki so nam pomagali razumeti higienske navade prednikov. Konkretno navade kranjskih meščanov sva s kolegico Žibertovo že raziskovali v okviru svojih magistrskih nalog, še natančnejše podatke pa nam je posredovala petinosemdesetletna kranjska meščanka Ana Volavšek. Odkrile smo, da so meščani uporabljali kar veliko predmetov – na primer posodice za milo, zobne ščetke, prašek za zobe, ki jih v naši

zbirki ni. Posamezne kose nam je pokazala Darja Okorn. Za predstavljanje kranjskega meščanstva in naslednje razstave od tedaj iščemo celoten komplet toaletnih potrebščin.

Našo temo smo naslovile Ženska toaleta po starem, pri čemer smo z izrazom »... po starem« označile čustveno, spominsko, tudi razvedrilno naravo te razstave. Tako smo tudi na čustvenem nivoju trdno povezale preteklost s sedanjostjo.

Ženska toaleta po starem v pritličju Mestne hiše v Kranju, marec – april 2005, foto Drago Holinsky

Spremno besedilo ŽENSKA TOALETA PO STAREM, avtorice M. Vomer Gojkovič, V. Perko, M. Žibert, T. D. Eržen

Že od pradavnih časov je moč zaznati razlike med žensko in moško opravo. Celo med najskromnejšimi ostanki materialne kulture srečamo droben nakit ali ostanke toaletnih pripomočkov. Ker se tekstil in organske snovi ohranijo le izjemoma, je naše znanje največkrat omejeno le na poznavanje kamnitih, kovinskih, koščenih, keramičnih in steklenih predmetov, medtem ko nas o uporabi organskih snovi seznanjajo predvsem naravoslovne analize. Lepotilni pripomočki so običajno skupaj z nakitom spremljali umrle v onostranstvo in tako so številni tovrstni predmeti znani predvsem iz grobnih najdb. Parfumi, šminke in toaletni pribor so bili vedno dragoceni in so si jih privoščile le ženske iz bogatejših slojev. Srebrno ogledalo, bronasti in koščeni kozmetični igli, parfumska steklenička in posodica za dišavno olje za kopel so grobne najdbe iz rimskodobnega Ptuja, tedaj velikega mesta s cvetočim gospodarstvom. Antične najdbe z Gorenjske so mnogo skromnejše kot ptujske.

Lahko rečemo, da je bila tudi v naslednjih dveh tisočletjih ženska toaleta na Gorenjskem, z izjemo peščice bogatih plemiških in kasneje meščanskih družin, omejena na skromne potrebščine. Sicer pa so ljudje po vsej Evropi v času kuge iz strahu pred okužbami začeli zavračati še v srednjem veku priljubljeno kopanje. Od 16. do 19. stoletja je prevladovala tako imenovana suha toaleta, pri kateri so čistočo vzdrževali s pogostim menjavanjem perila, parfumi in pudrom – seveda so takšne možnosti imeli le bogati. Šele v 19. stoletju so zdravniki v okviru nove veje, imenovane »higiena«, kopanje spet priporočali. Ob tem so zlasti katoličane obhajali številni pomisleki glede golote. Epidemije kolere in nova znanstvena odkritja mikroskopskega sveta so vzpodbudila uporabo tople vode in mila ter gradnjo vodovodnih in kanalizacijskih napeljav. Skrb za čistočo in snago je na slovensko ozemlje začela prodirati na prelomu iz 19. v 20. stoletje, ko so se oblikovale norme vedenja, ki so določale življenje mestnih industrijskih družb 20. stoletja. V marsikaterem slovenskem mestu so zavračali gradnjo vodovoda, češ kaj nam je to potrebno. V Kranju so si meščani zanj zelo prizadevali in ga leta 1911 tudi dokončno zgradili.

Kranjski meščani se prvič omenjajo v 13. stoletju. V srednjem veku so se združevali v bratovščine in cehe, za mestne reveže so organizirali špital, mesto so obdali z varnim utrjenim obzidjem. Njihova vrednota je bilo tudi zgledno družinsko življenje, saj je bila poroka pogoj za dosego mojstrstva v obrti. Josip Žontar je v Zgodovini mesta Kranja na več mestih zapisal, da so med kranjskimi meščani prevladovali skromni rokodelci in mali trgovci, na drugi strani pa je bila le peščica najpremožnejših. V 19. stoletju se je obrtnikom in trgovcem pridružilo izobraženo meščanstvo (državni uradniki, učitelji, advokati, svobodni poklici). Trgovski in obrtni lokali vzdolž današnje Prešernove ulice in na Glavnem trgu so mestu Kranju dajali značilen videz. Meščani so imeli svoj način življenja, ki so ga določale vrednote meščanstva: gospodarski uspeh, utrjevanje družbenih vezi med seboj enakimi in družina, ki je dajala osebno varnost. Ob tem pa živahno družabno življenje pri čitalnici, v gledališču, popoldanski obiski, posedanje v parku pred gimnazijo, nedeljski sprehodi v okolico mesta, na Jošta in Šmarjetno goro. Meščanstvo se od ostalih slojev prebivalstva ni razlikovalo le po premoženju in izobrazbi, ampak predvsem po t. i. »omiki«, ki se je kazala v urejenosti stanovanj in osebnega videza, v kulturi prehranjevanja, preživljanja prostega časa ... in tudi po skrbi za osebno higieno.

Meščanska dekleta in ženske so uporabljale lepo oblikovane toaletne potrebščine iz dražjih snovi, kar je sodilo k omikanosti meščanskega načina življenja, podprtega z dobrim premoženjskim stanjem. Brisače in osebno perilo – spodnje hlačke, modrčki, stezniki, kombineže – je bilo lepo okrašeno z vezenjem in čipkami. Prale in likale so najete perice. V obdobju med obema vojnama so bile kopalnice še redke, imele so jih le novo zgrajene predmestne vile. Večina je imela urejen kotiček za osebno higieno v spalnici, kamor so vodo prinašali iz veže v vrčih. Na umivalni mizici so imeli umivalne sklede, milo, brisače in drugo, v toaletni mizici z ogledalom pa lepotilne in osebne potrebščine. Umivanje in oblačenje je bilo intimna zadeva,

ljubljanski škof Jeglič pa je v katoliškem duhu prigovarjal: »Umiti se po vseh delih telesa, kar je potrebno, to ni noben greh, ampak snaga!« Mesečne čišče se ni niti omenjalo. V tridesetih letih 20. stoletja so že v marsikateri družini uporabljali bide in industrijsko izdelane vložke iz blaga. Naprednost meščanske omike v tem času se pokaže v primerjavi s podeželskim načinom življenja, kjer je žensko perilo obsegalo samo spodnje srajce in spodnja krila. Nošnja spodnjih hlačk je bila zaznamovana kot sramotna. V tem pogledu je napredek 20. stoletja prinesel ženskam resnično marsikaj dobrega.

Odzivi na izbrano temo Vitrine meseca marca

Že pred otvoritvijo so se zelo dobro odzvali mediji, tudi takšni – na primer BTC Magazin, revija Jana, tednik Nedelo –, ki z njimi ne sodelujemo redno. Očitno so jim takšne teme dobrodošle. Vendar je bilo nekaj pripomb, da bi se morale bolj osredotočiti na menstruacijo. To bi bilo na primer za opravljive Slovenske novice res zanimivo in za bralce nekaj novega. Priznati pa je treba, da prav prek Slovenskih novic dosežemo publiko, ki muzejev ne obiskuje.

Obiskovalci so – kot smo pričakovali – reagirali predvsem čustveno ob posameznih predmetih. Večino je osupnil podatek, da je imel rimski Ptuj – Poetoviona – 40.000 prebivalcev. Mladim je bila misel na umivanje brez tuširanja čudna in smešna. Dotaknili smo se tudi ekološkega razmišljanja v primerjavah količine porabljene tople vode, mila, parfumov, deodorantov ... pred sedemdesetimi leti in danes.

Odzivi na marčevsko Vitrino meseca nas spodbujajo, da bi v prihodnje pripravili študijsko razstavo na temo odnosa do telesne in druge čistoče.

Tatjana Dolžan Eržen